

Eindelijk erkenning, of nog niet helemaal?

Impressie van het 40 jarig Jubileum van Stichting Werkgroep Herkenning

door Jeroen Saris

Onderweg naar het Nationaal Archief vroeg ik me af of die plek waar ik nog maar twee jaar geleden het dossier van mijn vader heb geopend en gelezen wel een plek zou kunnen zijn voor een feest, voor de viering van het 40-jarig bestaan van de Werkgroep Herkenning. De komst van prinses Beatrix, de Commissaris van de koningin en de burgemeester van Den Haag, beloofde veel goeds en de andere programma onderdelen ook, maar toch. Hoe feestelijk is het om 75 jaar na de oorlog nog steeds de gevolgen te ondervinden van de oorlog zelf en de miskennen van de overdracht daarvan aan volgende generaties?

Met enige aarzeling ben ik ingegaan op de vraag van het bestuur om een impressie te schrijven van de Jubileumdag. Ik ben immers nog geen jaar betrokken bij de Werkgroep. Gelukkig zag ik bij binnenkomst meteen enkele bekenden uit de praatgroep waaraan ik sinds het voorjaar deelneem. In de opening en toelichting op het programma door Lenie Degen viel voor het eerst die dag het woord 'erkenning'. Het woord dat een hoofdrol zou krijgen gedurende deze dag. Alle betekenissen ervan werden onderzocht: erkenning van het leed dat onschuldige kinderen is aangedaan, erkenning van het onrecht dat is gedaan in de vervolging, willekeur en terreur in de internering, het dagelijkse onrecht in de samenleving, maar ook erkenning van het recht op hulp en ondersteuning, erkenning dat de Staat der Nederlanden nog steeds een ereschuld te vereffenen heeft met deze slachtoffers en erkenning van de rol van de Werkgroep als gelijkwaardige partner in de verwerking van de gevolgen van Tweede Wereldoorlog. Tenslotte ook de erkenning dat het tijd wordt voor excuses van de overheid voor het aangedane onrecht.

Door de aankondiging van de komst van Beatrix en de andere hoogwaardigheidsbekleders waren de verwachtingen vooraf al hoog gespannen. De lezing van Erik Mul van het CABR kreeg daardoor niet helemaal de aandacht die hij verdiende. De wijze waarop in 2025 de openbaarheid van het Nationaal Archief gestalte zal krijgen vraagt uiterste zorgvuldigheid in verband met de privacy van de personen die daarin voorkomen en hun nabestaanden. Een thema dat terecht door de Werkgroep op de agenda is gezet en dat nog veel meer aandacht verdient. Mijn eigen tocht naar het Nationaal Archief ligt nog geen twee jaar achter me. De meeste feiten wist ik wel, maar toen las ik ook mijn vaders pleidooi en schuldbekentenis voor de rechtbank en brief na brief van vrienden die hun vriendschap opzegden, brieven van mijn vader aan mijn moeder gedurende de tijd dat hij als

Landwacht in Oost-Nederland was en tenslotte vanuit zijn detentie waarin hij mijn moeder de nieuwe wereldverhoudingen uiteenzet met het volste vertrouwen dat de VS en UK de Bolsjewisten alsnog zullen verslaan. En dan opeens verandert hij van toon en worden het liefdesverklaringen en bezorgde vragen naar het wel en wee van de kinderen. Ik werd diep geroerd en kon mijn tranen niet binnenhouden. Daarmee wil ik ook maar zeggen: over hoe het 'openbaar maken' vorm moet gaan krijgen, is het laatste woord nog niet gezegd.

Na de ontvangst en de begroeting van de speciale gasten splitsten we ons op in drie groepen, de eerste met Beatrix, de tweede met de bestuurders en de derde ging door op openbaarmaking van de archieven. Het gesprek met de plaatsvervangend Commissaris van de Koning, mevrouw de Zoete en de Burgemeester van Den Haag de heer van Zanen, waar ik zelf aan mocht deelnemen, was buitengewoon open, levendig en interessant. De nieuwe stroom aan familiegeschiedenissen van de laatste tijd waaronder die van Lenie Degen, Herman Schouten en Harry Vogels en de voortdurende stroom aan verhalen op de website van Herkenning toont aan dat de verwerking van de oorlogservaringen in de tweede en derde generatie nog volop gaande is. Dat zou een belangrijke reden moeten zijn om deze verhalen een plaats te geven in het 'nationale verhaal'. Wij spraken met de bestuurders over het belang om het eenzijdige beeld van de oorlog waarin Goed tegenover Kwaad staat met een grijs tussengebied, te vervangen door een veelkleuriger beeld van het verleden.

Op de achterste bank gezet

Schrijvende levensgeschiedenissen werden verteld. Een van ons vertelde over haar bewuste achterstelling op school in de meest letterlijke zin door haar achterin de klas te zetten en nooit een beurt te geven. Maar als de juf vertelt over de oorlog wel naar haar te wijzen. "Dat hebben zij gedaan, zij zijn fout geweest", zei de juf en de hele klas draaide zich om naar de achterste bank. Ze vertelt ook over de moeizame strijd om op eigen kracht alsnog een maatschappelijke rol van betekenis te kunnen vervullen en in vrede en wederzijdse verstandhouding te komen met haar eigen gezin. Een prachtig verhaal, maar hoe zwaar was haar leven en waaraan had ze dat verdiend?

De duistere geschiedenis

Harry Vogels vertelt aan de bestuurders wat hem bewogen heeft tot het schrijven van het boek 'Schaamte en trots in Wassenaar'. Zijn opa was eerst gemeenteraadslid en actief in de RK vakbond en wordt in de dertiger jaren lid van de NSB. De ene oom wordt lid van de Hitlerjugend, de andere strandt als SS-er in Rusland om in '45 gebroken terug te komen. Zijn vader werd met vereende krachten het ouderlijk huis uitgezet. Harry Vogels: "De geschiedenis van zijn familie bleef als een duistere achtergrond in mijn leven hangen tot ik de moed

opvatte om erin te duiken". Zijn openheid is belangrijk omdat deze bijdraagt tot zijn eigen begrip van zijn familie en ook tot inzicht in de samenleving om ons heen.

Haya van Zomeren

Van Zanen noemt uit zijn politieke praktijk (hij heeft er ook over geschreven) het voorbeeld van Haya van Zomeren, het bekende VVD kopstuk uit de zestiger jaren, die deze worsteling ook heeft gehad met een NSB-vader. Ook zij zweeg er liever over tot het moment dat Boer Koekoek haar in de Kamer voor de voeten wierp dat ze lid zou zijn geweest van de NSB-Jeugdstorm. Ze deed hem een proces aan, won dat, maar daarmee stond haar familieverhaal wel in de krant. De VVD heeft haar dat in die tijd niet kwalijk genomen, maar in 2015 wel bezwaren geuit tegen een biografie waarin hierop te uitvoerig zou zijn ingegaan.

Altijd op je hoede

Ik sloot daarbij aan door te vertellen hoe ik als gemeenteraadslid voor de CPN in Amsterdam en later als wethouder aan de ene kant moest voorkomen dat ik mijn 'verzetspartij' voor verrassingen zou zetten door mijn vaders NSB-lidmaatschap te verzwijgen, maar aan de andere kant ook weer op mijn hoede moest zijn voor verrassingsaanvallen van politieke tegenstanders. Zolang de kinderen schuldig worden verklaard vanwege de daden van hun ouders is openheid een groot risico, maar zwijgen ook, want zwijgen wordt opgevat als 'verzwijgen' en daardoor 'onbetrouwbaar', of misschien wel 'chantabel'. Je kan het nooit goed doen als kind van een foute vader.

Tijd voor erkenning

De Commissaris en de burgemeester gaven aan dat wat hun betreft 'de tijd gekomen was voor erkenning' door de overheid van de fouten die gemaakt zijn in het verleden, het onrecht dat onschuldigen is aangedaan, de gevolgen waaronder de naoorlogse generatie(s) nog steeds lijdt en de gemaakte fouten in het verleden.

'Een verhaal dat zijn best heeft gedaan verborgen te blijven'

Het absolute hoogtepunt van de dag was voor mij de opvoering van het stuk 'Graven' door auteur en acteur Greg Nottrot van het NUT (Nieuw Utrechts Toneel), begeleid door prachtig pianospel van Maxime Snaterse. Zijn oma was een vrouw die zelfs nog boven de 90 jaar op hakken en met opgestoken haar op zondag de familie ontving en piano speelde. Het geheim van Greg's oma kwam voor het eerst aan het licht toen zij als dementerende 97-jarige opeens een naam noemde, Heinrich, die niemand kende. Over wie vertelde ze? over een geliefde? een Duitser? Niemand had er ooit iets over gehoord. Hij kan niet echt bestaan hebben, dachten ze. Ze zal het wel verzonnen hebben, dat heb je met demente ouderen.

Na de oorlog was ze getrouwd, ze had kinderen gekregen en nooit tegen iemand met een woord gerept over haar

'verboden' oorlogsliefde. Tot een tante onderin de klerenkast een doos vond waarin 39 liefdesbrieven aan haar opgeborgen waren. De afzender bleek een Duitse Luftwaffe-officier die in Nederland gelegerd was geweest en ja, hij heette Heinrich. In de voorstelling neemt Nottrot je mee in het geheime leven van oma en de spanning in de familie bij de langzame ontrafeling van het mysterie. Hij voert een spel op waarin verbazing en ongeloof, goed en kwaad, waarheid en geheim, op een onwaarschijnlijk mooie manier door elkaar heen buitelen, terwijl hij toch de draad weet vast te houden.

De dag was toen al helemaal geslaagd. Als met toneel en beeldende kunst het drama van de oorlog beleefbaar en voorstelbaar kan worden gemaakt en niet alleen aan de 'goede' kant helden en slachtoffers kent, maar ook aan de andere kant, dan kan ons verhaal een veel groter publiek aanspreken en bereiken.

Dilemma's in de hulpverlening

De zwijgcultuur, het verzwijgen van het oorlogsleed, het niet kunnen vertellen wat je hebt meegemaakt, je angsten en die van ouders, de agressie die zich naar binnen keert in de vorm van zelfverwijt en schuldgevoel, dat zijn de thema's waar het duo Joy Oonk en Joke van Bokkem over spraken namens ARQ Centrum '45.

Het centrum heeft er lang over gedaan om ook ons als lotgenoten op te vatten die hulp en ondersteuning behoeven bij de verwerking van het oorlogsverleden. Vooral omdat gevreesd werd dat de organisaties van de slachtoffers daar grote bezwaren tegen zouden hebben. In 2017 werd de impasse doorbroken door een enquête te houden onder de cliënten of ze bezwaar zouden hebben als ook onze doelgroep behandeld zou worden in het Centrum. Daaruit bleek dat zij er positief tegenover stonden. Sinds die tijd wordt jaarlijks een kleine groep uit onze kring toegelaten. Er is wel een verwijzing nodig van de huisarts en een diagnose zoals PTSS. Dat riep reacties op bij de aanwezigen. Veel artsen kunnen of willen deze diagnose niet stellen en andersom vond een aantal mensen van onze kant de weg naar de huisarts een ongemakkelijke omweg en aarzelden om de huisarts op dit punt in vertrouwen te nemen.

Uit de reactie Joy en Joke bleek hoe goed ARQ Centrum '45 in staat is het werk met de verschillende doelgroepen te combineren. Dat is erkenning. Hun presentatie sloten zij af met een voorstel dat mij bijzonder aansprak: een Plek van Verzoening te creëren naar het voorbeeld van Columbia. Een daad die op zichzelf al de verschillende groepen bijeen brengt en daardoor bijdraagt aan wederzijds begrip en erkenning.

Het laatste woord was voor Joy Oonk: 'Als je erkenning nastreeft, zoek het dan allereerst bij jezelf en in jezelf. Erkenning van buiten is veel minder urgent dan van binnen'

Herdenking in de eeuw van 'kampen'

Terwijl ik nog in de euforie verkeerde van het optreden van het NUT en droomde van een culturele benadering

die de wonden zou helen en van hulpverleners die zonder onderscheid alle groepen de bijstand zouden geven die zij nodig hadden, begon Rob van der Laarse, buitengewoon hoogleraar op de leerstoel Herdenking, als laatste spreker dit gevoel onverbiddelijk te 'deconstrueren'; de brokken vlogen in de rondte.

We raasden in hoog tempo door de veranderingen in de herdenkingscultuur: eerst was het goed tegen fout, het Heldhaftig Verzet tegenover de Nazi's en NSB'ers. Later kwamen de politieke vertalingen van de naoorlogse Europese politieke verhoudingen in de herdenkingscultuur tot uiting en vervolgens de persoonlijke percepties bij de volgende generatie.

Rob van der Laarse faseerde de naoorlogse verwerking in drieën.

De eerste periode van 1950-1960 waren de jaren van een nationaal, heroïsch herdenken van de gevallen in het verzet tegen de bezetters, het bezweren van de schande van collaboratie en landverraad in het tijdperk van een restauratieperiode, verzuiling en klassenharmonie. Het communistisch verzet werd daarin weggemoffeld, voeg ik dan nog maar even toe.

Wie opgroeide in de tweede periode, de jaren 1960-1970, had weer met een heel ander Nederland te maken, waarin het antifascistisch verzet als het ware op de oorlog werd terug-geprojecteerd.

In de derde periode werd in de herinneringscultuur de bezetting vervangen door de Holocaust als maatstaf van goed en kwaad. Na de val van de Muur werd Auschwitz het negatief ijkpunt van de Europese humanitaire waardengemeenschap, en de erkenning van de Holocaust een ticket voor burgerschap.

Dat was de politieke herinneringscultuur, maar er is ook een meer persoonlijke reconstructie van het familieverleden aan de hand van brieven en verhalen, die zoals in het toneelstuk *Graven* tot bijzondere verrassingen kunnen leiden.

Van der Laarse waarschuwde ons dit niet te verwarren met geschiedschrijving. 'Herinneringen zijn subjectieve bronnen, en wat kinderen doen met deze overerfde getuigenissen is niet het verleden reconstrueren door de stiltes te lezen, maar de eigen verhouding tot het lang verzwezen familieverleden te reconstrueren.'

De definities van goed en fout en de wijze waarop met de holocaust en de kampen als Westerbork en vooral Auschwitz werd omgegaan, werd telkens aangepast aan de nieuwe verhoudingen.

Een reeks familievetes, verdachtmakingen, politieke en wetenschappelijke vetes hadden ons bespaard kunnen blijven als we ons dit gerealiseerd hadden, maar had dat wel gekund?

Omdat het voor mij nieuw was en zijn presentatie als een sneltrein door het Europese landschap, de geschiedenis, de politieke kampen, de daders en slachtoffers stoof, heb ik afgelopen week zijn inaugurele rede als 'herdenkingshoogleraar' erbij gehaald. Daarin rekent hij af met de 'kitsch' en het propagandistisch gebruik van de

herdenkingscultuur voor het eigen kamp (in de dubbele betekenis), of om het eigen straatje schoon te vegen, en wel door alle partijen van de VS tot de Russen, om van de Duitse Historikerstreit maar niet te spreken.

Ik citeer de slotzin omdat daarin de complexe kern van de herdenkingscultuur geformuleerd wordt. 'Auschwitz' staat, voor heel de Europese erfenis van de eeuw van de kampen, uit de brokstukken waarvan wij in deze complexe tijd van mondialisering en de terugkeer van het eigene, een nieuwe toekomst moeten fabriceren. Dit verplicht ons tot een grotere belangstelling voor waarheidsvinding en authenticiteit om te voorkomen dat onze herinneringen worden verpulverd tot Holocaust fictie. Maar dit vraagt ook om een kritische doordenking van de onderlinge samenhang van Europa's vele catastrofes uit 'de eeuw van uitersten'.

Tot slot een persoonlijke conclusie

Bij alle herdenkingen en bij de vraag om erkenning staan wij voor de vraag: Hoe kunnen we uit brokstukken van de uitersten en de 'kampen', in de diverse betekenissen, een nieuwe toekomst maken? Wat betekent deze diversiteit voor de erkenning waar dit Jubileum van de Werkgroep Herkenning zich voor uitspreekt. 'Erkenning' van de doorwerking van de orgie van geweld, de oorlogen, de kampen en de trauma's van de afgelopen eeuw in volgende generaties door alle groepen en kampen heen is een belangrijke voorwaarde om steeds opnieuw te kunnen leren van het verleden en te voorkomen dat er opnieuw 'kampen' ontstaan. Dit Jubileum heeft mij op een prachtige en overtuigende manier duidelijk gemaakt dat de taak die Werkgroep Herkenning zichzelf gesteld heeft er nog niet op zit en dat Herkenning over de kwaliteiten beschikt om erkenning op een hoog niveau aan de orde te stellen.

Jeroen Saris, Amsterdam 29 november 2021

Reactie jubileumviering

Wat een fijne ervaring. De ontvangst was zo hartelijk. Eerst volgens de coronaregels. Daarna kregen we koffie met heerlijk gebak. Het toneelstuk was indrukwekkend en het pianospel, het was echt zo knap. Ik mocht in een rondetafelgesprek deelnemen, waarin prinses Beatrix aanwezig was. Ze was zo vriendelijk en toen ze wegging sprak ze mij nog persoonlijk toe. Mijn man zat in die tijd in een ander programma. Na een zeer smakelijke lunch, werd het programma voortgezet. Echt heel zorgvuldig. We mochten ook vragen stellen. Na afloop kreeg Jeanne Diele een ridderorde. Wel verdiend. We hadden een onvergetelijke dag. Hartelijk dank voor jullie inzet, om hier zo'n mooie dag van te maken.

*Met hartelijke groet,
Carla vd Kruijt-Iwema en Ger*